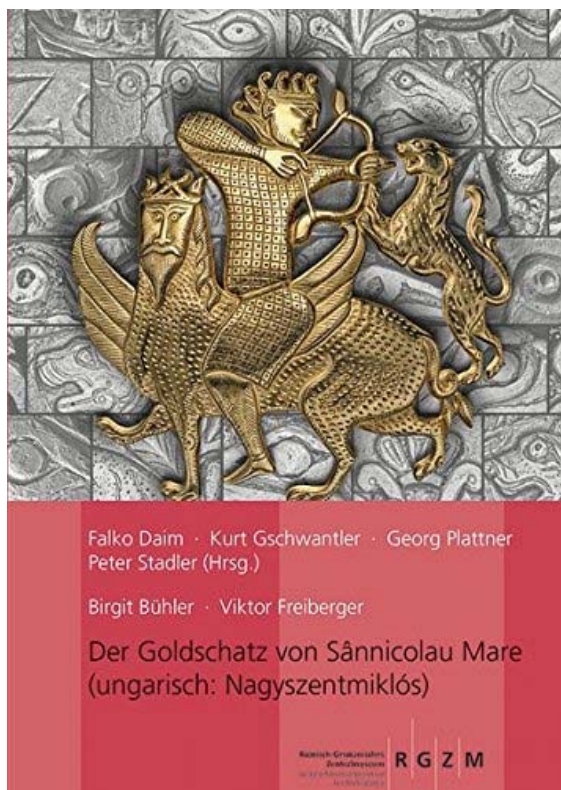


KÖZLEMÉNYEK

*

Könyvismertetés



BÜHLER, Birgit & FREIBERGER, Viktor:

Der Goldschatz von Sännicolau Mare (ungarisch: Nagyszentmiklós). Hrsg: Daim, Falko; Gschwantler, Kurt; Plattner, Georg & Stadler, Peter. Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz, 2018. 2 kötet, szöveg, 272 p. 47 tábla részben színes képekkel; táblakötet 560 p. többségében színes táblákkal.

A Kárpát-medencében, de talán Európában is alig van olyan leletegyüttes, amit annyi ország érezhet joggal magáénak, mint a Nagyszentmiklósi kincs. A mai Románia területén 1799-ben előkerült, azóta Bécsben őrzött aranyedények keltezéséről és népességéről hagyományosan három elképzelés merült fel: 7-8. századi késő avar ötvösremek, 9. századi bolgár aranyedények, honfoglalás kori magyar, 10-11. századi fejedelmi készlet. Az óhatatlanul is nemzeti érzésektől áthatott kutatások után különösen nagy jelentősége van minden olyan vizsgálatnak, amely archeometriai módszerekkel újabb, egzakt adatokat szolgáltat a kérdések megoldásához. Az ezredfordulón az aranykincs bécsi (1994) majd második budapesti kiállítása (2002) új lendületet adott a kutatásoknak, a magyar álláspontot egyértelműen jelezte már a katalógus címe is: *A nagyszentmiklósi kincs – Az avarok aranya*. A magyarországi bemutató alkalmat teremtett a Kurt Gschwantler, Falko Daim, Peter

Stadler által vezetett nemzetközi kutatási projekt 1995 óta folyó munkájának és terveinek ismertetésére is. Az egyedi aranytárgyak esetében különösen fontos volt a roncsolásmentes eljárások használata, ezért XRF, ASEM (Atmospheric Scanning Electron Microscopy) vizsgálatokkal tárták fel az alapanyag, a különböző javítások forrasanyagainak az összetételét. Következő lépésben a komplexebb értelmezés érdekében Viktor Freiburger megpróbálta rekonstruálni az edények gyártási folyamatát, pásztázó elektronmikroszkóppal meghatározni az átdolgozásra, kiegészítésekre utaló nyomokat is. Az üvegmaradványok alapján elkészítették a 19. pyxis számítógépes, színes grafikai rekonstrukcióját is. Az archeometriai eredmények értelmezéséhez a kincs ikonográfiai elemei, feliratai, régészeti, művészettörténeti vonatkozású párhuzamaiból, széles merítésű adatbázist építettek, a kétkötetesre tervezett monográfiához pedig megkezdték az edények részletes fotózását, beleértve a pásztázó elektronmikroszkópi felvételek készítését is. A 2005-ig (valójában 2006) futó projekt első kötetében az archeometriai vizsgálatok teljes dokumentációjának a közreadását, a másodikban a Kárpát-medence és a Balkán késő kora középkori történetének összefoglalását tervezték. Óriási lendületet adott a vizsgálatoknak, hogy 2003-ban az osztrák kutatásfejlesztési alap (Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung - FWF) egy kifejezetten az aranykincs roncsolásmentes vizsgálatai céljára átalakított pásztázó elektronmikroszkópot (SEM) telepített a Bécsi Egyetem Régészettudományi Intézetébe, mellyel Mathias Mehofer elemezte a tárgyakat.

A projekt eredményeinek összefoglaló megvitatására nemzetközi konferenciát rendeztek a bécsi Kunsthistorisches Museumban 2010. október 7. és 9. között, ahol Viktor Freiburger és Birgit Bühler is beszámolt az aranylelettel kapcsolatos ötvösteknikai megfigyeléseikről, készítéstechnikai szempontú tapasztalataikról, az átdolgozásra, kiegészítésekre utaló nyomok értékeléséről. A konferencia sajnos csak öt évvel később megjelenő kötetében közreadott rövid beszámolójuk is már egyértelműen jelezte, hogy az új archeometriai vizsgálatok eredményei már önmagukban is alapvetően új alapokra helyezik a Nagyszentmiklósi kincsel kapcsolatos kutatásokat. A két kutató a komplex vizsgálatok eredményei, a technológiai eljárások, eszközleányomatok alapján olyan edénycsoportok között is szoros kapcsolatokat mutatott ki, amelyeket a korábbi, inkább régészeti, művészettörténeti megközelítésű elemzések a kincsen belül eltérő időszakokba soroltak. Az edények készítése során használt eszközök, sajátos

ötvöstechnikai megoldások például meglepő módon egy csoportba kapcsolnak olyan, ránézésre stílusztikai szempontból egymástól teljesen eltérő tárgyakat, mint az alakos ábrázolású 2., 7. korszó és a 8. csésze, vagy az úgynevezett pálcika indás (13-16., 20-21.) tálak, valamint a 19. pyxis. Például a 2. és 7. sz. kancsó háttérének kialakításához teljesen hasonló, könnyecsepp alakú szerszámot használtak. A 8. csésze vízszintes fogantyúján, valamint a 3., 6-7. korszóknál is a térhatás növelésére a háttér gyűrűs végű ponccal alakították ki, ráadásul a 8. csésze és a 7. korszó esetében az eszközlelenyomatok méretei ugyanazon szerszám használatára utaltak. Többségében a pálcika indás csoporthoz sorolt edényeken fordultak elő a háromszög alakú, „nyílhegy” munkaszélű lenyomatok is (8., 10., 13., 14., 15., 16. és 20. edények). Más esetekben pedig a teljes formai hasonlóság ellenére is, mint a 9. és 10. számú tálpárosnál, egyetlen ponton sem lehetett azonos szerszámok használatát bizonyítani, sőt, még az elvileg hasonló feladatokhoz (pl. háttér poncolása) is gyakran különböző típusú eszközöket alkalmaztak, ami akár eltérő műhelyre is utalhat. Az eredményeik alapján a kincsleletben az eddig feltételezettnél szélesebb körben és szorosabban egymáshoz köthető tárgyak kapcsán azt gondolták, hogy a jelenség háttérében részben az általános és hosszú időn át alig változó kézműves hagyományok, az egymáshoz szorosan kapcsolódó műhelyek, "műhelykörök" állhattak. Másrészt ez szerintük jelzés arra nézve is, hogy az aranyedények készítése során nem telhetett el olyan hosszú idő, mint azt korábban gondolták. Az eredetileg palacknak készült edények füles korszókká való átalakítása, a 8. csésze vízszintes füllel-, a 20-21. tálak csattal való kiegészítése, a 11-12. poharakon megfigyelt, félbemaradt átalakítás nyomai alapján pedig felvetették azt a kérdést, hogy mindezek összefügghetnek-e a tárgyak tulajdonos-változásaival is.

A bécsi konferencia alaphangját megadó archeometriai kutatások eredményeit jól kiegészítő előadások közül Egon Wamersnek a 19. pyxis rekonstrukciójához és újraértékeléséhez kapcsolódó beszámolója a kincslelet egészét is a korábbiakhoz képest teljesen új összefüggésrendszerbe helyezte. A kutató már tanulmánya címében is jelezte, hogy szerinte a Nagyszentmiklósi kincs nem tekinthető avar kori ötvösterméknek, amikor a 19. pyxist a 8-9. századi európai művészet kontextusában vizsgálta, különös tekintettel a Bizánc-Alpok-Dél-Karoling liturgikus művészet és építészet 800 körüli évtizedekben keletkezett alkotásaira. A színes, üvegberakású pyxisen látható „életfa” és griff szerinte az adott korban már egyértelműen keresztény motívum, s a kereszttel díszített, eredetileg fedéllel ellátott edény liturgikus használatát feltételezte. Füllel való felszerelését, ivóedénnyé alakítását, másodlagos profán használatát más kulturális kontextushoz kötötte. Az

általános morfológiai, művészettörténeti és ikonográfiai szempontok alapján a 19. pyxis a (keleti) Alpok-Felső-Olaszország-Adria régióban, a 9. század közepénél nem később készülhetett. Megfigyelései szerint a Nagyszentmiklósi kincs 1-7 korszóihoz hasonló edényeket a liturgiában a keleti és a nyugati egyházban egyaránt használtak a 9. század első felében. Ezért a kincs egészére nézve is megfontolandónak tartja, hogy annak egyes részei eredetileg a liturgia eszközeiként egyházi felszereléshez tartozhattak, amelyek valamilyen módon pogány kezekbe kerültek, ahol saját céljaikra alakították át. Már ezen egyetlen edény kulturális kapcsolatainak részletes elemzése is jelezte, hogy a leletek nem csak hogy nem tekinthetők egységesen 7-8. századi avar ötvösremeknek, de elrejtésük sem történhetett a 9. század előtt, ami legalább korban közelebb állt a bolgár kutatás által saját fejedelmekhez kötött, 7-9. századi kincs keltezéshez.

A Nagyszentmiklósi kincs komplex archeometriai vizsgálatainak évtizedekre elnyúló folyamatának fordulatai jelentősen befolyásolták a végül 2018-ban megjelent monográfiának az eredeti tervektől jelentősen eltérő szerkezetét és tartalmát is. A könyvet kézbe véve az ízlésesen látványos, és a tartalmat is tökéletesen kifejező borítót nézegetve szó szerint is érezzük a két, a papír minőségében és a kötészetben is a minőségre törekvő kötet súlyát. A tartalomjegyzék olvasásakor az előzetes tervek ismeretében némileg meglepő, hogy hiába lapozunk tovább, abban valóban mindössze csak három tanulmány címe szerepel, minden további összefoglaló értékelés nélkül. A szövegkötet rövid bevezetőjében Falko Daim a projekt történetének rövid áttekintése és a köszönetnyilvánítások mellett szinte csak utal arra, hogy a projekt eredményeit értékelő, az előzetesen tervezett történeti összefoglaló munkát a bécsi konferencia előadásainak kötetével pótolták, az archeometriai vizsgálatok eredményeinek közlésével pedig meg kellett várni a kiterjedt képanyag elkészülését is.

Prohászka Péter a Nagyszentmiklósi kincs történetét az eredeti iratok, jegyzőkönyvek segítségével feldolgozó nyitó tanulmánya nem csak a kincs darabjainak begyűjtésével, előkerüléskori állapotával kapcsolatban ad minden korábbinál részletesebb képet, hanem az előkerülés helyét is pontosítja. Kitér a bécsi udvari kamara 1800-as további kutatásainak aktáira is. A kincs előkerülési helyét a korábban a Nagyszentmiklóshoz tartozó, az Aranka folyó által ölelt Sziget nevű részen feltételezték, a mai utcahálózat alapján a Strada Comorii 19. ház területére eső részen, ahol azonban Bálint Csanád 2004-es kutatásai nem hoztak értékelhető eredményeket. Prohászka Péter arra hívja fel a figyelmet, hogy a kincs előkerülésének körülményeit részletesen leíró jegyzőkönyvek alapján az aranytárgyakat annak idején Neza Vuin

és fia árokásás közben a házuk udvarán találták, ahogy azt a következő év kamarai kutatásainak jelentései is megerősítettek. Így a Szigetnek még az I. katonai felmérésen is lakatlan területként való ábrázolása alapján kizárható a leletek ottani előkerülése. Meggyőző érvekkel bizonyítja, hogy a kincset az eddig feltételezettől valójában jóval északabbra, a településnek az Aranka folyó kanyarulatában már a 18. század végén is lakott részén találták meg.

A jegyzőkönyveknek az egyes tárgyak állapotára, sérüléseire vonatkozó adatai fontos támpontot jelentenek az archeometriai vizsgálatok adatainak az értékeléséhez is. Birgit Bühler és Viktor Freiburger a kötet gerincét adó munkájukban egységes szempontrendszer szerint csoportosítva írta le az alaposan megvizsgált tárgyakat, a mérések, megfigyelések adatait. Céljuk az volt, hogy ezek segítségével majd tisztázni lehessen, hogy hogyan kapcsolódnak egymáshoz az egyes tárgyak, ugyanabban a műhelyben gyártották-e, ugyanazokkal a műhelyfogásokkal, mikor és hogyan alakították át őket, milyen eszköznyomok figyelhetők meg, az alapanyagok, forraszok összetétele mennyire és miben tér el. Alapadatok (méretek, súly, aranytartalom, őrzési hely, leltári szám) megadása után a tárgy állapotának részletes leírása következik, különös figyelemmel a készítéssel és az esetleges későbbi beavatkozásokkal kapcsolatos nyomok elkülönítésére. A technológiai leíráson belül különválasztva szerepelnek az edénytestek kialakításával és a díszítésekkel, az esetleges feliratokkal, az azokhoz használt szerszámokkal kapcsolatos megfigyelések. Újabb szakaszban tárgyalnak minden utólagos beavatkozásra, átalakításra utaló nyomot. Különösen fontos, és régészeti szempontból jól használható, hogy az önmagukban is rendkívül jelentős, minden korábbi megfigyelésnél részletesebb adataikat egy-egy rövid összefoglaló keretében még kiegészítik a szerszámlelenyomatok, a poncolt díszítések, további megmunkálásra utaló jelenségek kincsleleten belüli összehasonlító elemzésével is. Az utólagos beavatkozások, az átalakítások, javítások, a késői korok restaurálásainak nyoma legjobban a forraszanyagok eltérései révén követhető, ezért ennek vizsgálatára nagy súly fektettek, miként az edények egyes részeinek összetétel elemzéseire is. A részletes adatsorokból csak a legjellemzőbb mérési pontok eredményeit emelték ki, a teljes listát a kötet záró tanulmányának táblázatai tartalmazzák.

Mathias Mehofer a kincslelet tárgyait a már említett, az FWF támogatásával vásárolt Zeiss EVO 60 XVP pásztázó elektronmikroszkóphoz kapcsolt energia-diszperzív röntgenspektrométerrel (EDS) elemezte. A mérőfelületek mérete 30 μm x 20 μm és 4 mm x 4 mm között mozgott. A speciális igények miatt a készüléket az előlről a

mintakamrába irányított egyetlen kamera mellett a bal oldalon kiegészítették még egy 90 °-kal eltolt látószögű további kamerával is, a jobb oldalára pedig egy 160 mm x 170 mm x 130 mm méretű toldást tettek, hogy a nagyobb edényeket is sérülés nélkül, biztonságosan be lehessen helyezni (csak a méretkorlátokat így is meghaladó 1. korszót nem tudták megvizsgálni). A mérések előkészítését tovább nehezítette, hogy a mérési geometria jelentősen befolyásolja a képalkotás és az elemzés pontosságát, ezért a domború felületű tárgyakat nagyon gondosan megtervezett módon kellett a tárgyasztalra rögzíteni. A méréseket műtárgyvédelmi okokból minden esetben a tárgyak felületén végezték, a szerző nagyon korrekt módon felhívja a figyelmet ennek a módszernek és magának az EDS elemzéseknek a korlátaira, hogy a kapott adatok minden esetben csak az adott pontra, és nem a tárgy egészére vonatkoznak, a felület korróziója miatt csak tájékoztató jellegűnek tekinthetők. Sajnos, azonban meg sem említi azt, a magyar kutatás által már az 1990-es években megfigyelt további, a felületen végzett mérési eredményeket alapvetően befolyásoló tényezőt, ami a tárgyak készítésével, főleg hőkezelésével függ össze. Pedig mint arra az előző fejezetben a készítése technikai vizsgálatok számos tárgy estében egyértelműen rámutattak, az aranyedények nagy részét az anyag alakíthatósága, lágyítása miatt bizonyíthatóan jelentős hő érte. (A hőmérséklet szerepét a szerző csak a forraszoknál emelte ki, ahol a felületi réteget a mérési pontokon savval tisztították le.) Az aranykincs 21 edényének vizsgálata során (az 1. korszó nem fért be a mintakamrába, a 12. pohár pedig korábban elvesztett) összesen 1300 EDS mérés és 1526 részletes felvétel készült, ami tárgyanként átlagosan 65 elemösszetételt és 76 SEM képet jelent. Az anyagösszetétel elemzések eredményei a tanulmányhoz mellékelte táblázatokban vannak.

A monográfia második kötete tartalmazza Birgit Bühler és Viktor Freiburger Nagyszentmiklósi kincs vizsgálatához kapcsolódó szempontjai szerint készített bőséges mennyiségű és nagyon jó minőségű, a további kutatásokat is jelentősen segítő színes fotókat és pásztázó elektronmikroszkópi felvételeket. Az aranykincs Hampel József által kialakított számozása szerint edényenként csoportosított fotótáblák látványosan, a legapróbb részleteket is megjelenítve, ugyanakkor jól követhetően támasztják alá a szerzőpáros megfigyeléseit. Azonban a rendkívül informatív képek sem pótolhatják (még a bécsi konferencia előadásaival kiegészítve sem), a kincslelet egészének a projekt eredeti menetrendje szerint a második kötetben tervezett összefoglaló értékelését, a térség és a korszak beigért szintetizáló történeti bemutatását. A változás okai között bizonyosan vannak előre nem látható tényezők is, de ebben feltehetően szerepe lehetett éppen az új vizsgálati

eredmények minden korábbi megközelítésnek, csoportosításnak ellentmondó adatainak is. Ez utóbbiak kapcsán érdemesnek tűnik továbbgondolni Egon Wamersnek a 19. pyxisre vonatkozó, 9. századnál nem korábbi kormeghatározását és felvetését, hogy a kincs egyes részei eredetileg a liturgia eszközeiként egyházi felszereléshez tartozhattak, amelyek valamilyen módon pogány kezekbe kerültek, ahol saját céljaikra alakították át. Az utólagos átalakítások ténye a monográfia adatai alapján egyértelműen követhető. Viszont nem számoltak azzal a lehetőséggel, hogy a formai, funkcionális átalakításokkal párhuzamosan az alaptestekre a díszítések egy részét is jelentős időkülönbséggel vihették fel. Ez különösen szembeötlő például a régészeti, művészettörténeti érvek alapján különböző horizontokba sorolt 3., 6., 7. korszok és a 8. csésze esetében, amelyeket egybekapcsol a nagyon hasonló formai- és technikai háttérű palmettás növényi minta, a háttér térhatásának növelésére alkalmazott azonos (vagy nagyon hasonló) gyűrűsponccal készült díszítés. Az archeometriai vizsgálati adatok láncolata szerint pedig az általános formáktól eltérő S- és csepp alakú eszköznyomatok alapján még ehhez a csoporthoz kötődnek a 2., 13-16., 19-21. edények is. Mindezek pedig arra mutatnak, hogy az aranytárgyakon a motívumok egy részét a formai átalakításokkal együtt ugyancsak később készítették, mintegy azonos ízléshez igazítva az egyébként eltérő stílusú és eredetű edényeket. A 3., 6., 7. korszok és a 8. csésze növényi ornamentikájának formája, lapos domborítása, a háttér gyűrűsponccal való kitöltése egyaránt a legszebb honfoglalás kori palmettás ötvöztárgyainkat idézi (bezdédi tarsolylemez, geszterédi szablya stb.). A díszítőelemek hasonlóságán túl például a rakamazi korongon a szájában palmettás indát, karmaiban két fiókáját tartó sas lényegében a 2. korszoknak a sasnak leveles indát tartó nő párválasztásra, nászra utaló

leegyszerűsített jelenete, ami azt is jelzi, hogy a tárgyakon látható ábrázolások egy része gondolatiságban, jelképrendszerben is honfoglaló-inkhoz köthetők.

A monográfia adatai (az olvasó által hiányolható) részletes történeti-régészeti szempontú értékelése a továbbiakban rendkívül jó kiindulási alapot jelent majd a szakterület kutatóinak. *Sajnálatos, hogy az éppen magyar szempontból rendkívül fontos, a leletgyűttessel kapcsolatos további kutatások irányát hosszú évekre meghatározó művet megjelenése után két évvel sem lehetett még elérni egyetlen hazai könyvtárban sem.* Pedig Birgit Bühler és Viktor Freiburger megfigyeléseit az utóbbi évtized kutatási eredményeivel kiegészítve az már így is jól látható, hogy a kincs tárgyai készítésének ideje, helye nem köthető csak az avarokhoz. Számolni kell azzal, hogy a különböző időszakokban készített, egyenként is eltérő módon formálódó, részben utólag felvitt díszítések adják a széles körből (akár ajándékként, rablással, a kalandozások során kolostorok kifosztásával stb.) összegyűjtött Nagyszentmiklósi kincsnek sehol másutt nem tapasztalható és megismételhetetlen egyediségét, az egyes tárgyaknak, elemeknek az Uraltól, Irántól, Kaukázustól kezdve Bizáncon, Itálián, az Alpokon át Angliáig követhető párhuzamai ellenére is.

Az újabb adatok és megfigyelések arra is rávilágítanak, hogy visszakanyarodva a magyar kutatásban László Gyula, Vékony Gábor által már korábban feltételezett keltezéséhez, megalapozottan lehet számolni a kincs 9. századnál nem korábbi elrejtésével, írás- és nyelvtörténeti érvek alapján az aranyedények akár 10–11. századi használatával is.

Szabó Géza
Wosinsky Mór Múzeum, Szekszárd
kaladeaa@gmail.com

